

AZ UTAZÓ VÁMBÉRY ÁRMIN ÉS A GEOGRÁFIA

Kubassek János

PhD, múzeumigazgató,
Magyar Földrajzi Múzeum, Erd
info@foldrajzimuzeum.hu

Számos sokoldalú tudóst tartunk számon az utazók és földrajzi felfedezők között. Többen közülük egymástól eltérő tudományágak területén is maradandó értékeket alkottak.

Vámbéry Ármin nevét méltán tartja számon a hazai és a nemzetközi orientalisztika, a néprajztudomány, a politikai földrajz, az östörténetkutatás, a nyelvészet, a geográfia és az útirajzirodalom. Különleges egyénisége, életútja, sorsa, eredményei, sokoldalú publikációs tevékenysége és nyelvtudása révén már életében ismertté tette a nevét nemcsak hazájában, hanem német, francia, orosz és svéd nyelvterületen egyaránt. A magyar világiáró tudósok sorában nem ő volt az egyetlen, aki Ázsia nehezen megközelíthető vidékein hosszú, magányos utazásokat tett, de ő volt az első, aki élményeiről érdekesítő stílusban beszámolva közel hozta az európai olvasókörzöshöz Törökország, Perzsia, s a mai Közép-Ázsia, elsősorban Üzbegisztán, Türkmenisztán és Afganisztán rejtelmes világát.

Hangsúlyoznunk kell, hogy származása, családi körülményei, félárvasága, szegénysége és sántasága miatt nagyon nehéz élethelyzetből kiindulva küzdötte fel magát a hazai tudományos élet élvonalába. A dunaszerdahelyi otthon nyomorúságából eljutott az egyetemi

tanári katedra magaslatáig, és a szegényes falusi környezetből indulva élete delén és öregkorában kapcsolatba kerülhetett a tudományos világ és a diplomáciai élet meghatározó személyiségeivel.

A XIX. század és a XX. század elejének társadalmi viszonyait érzékelteti, hogy – tudásának, tehetségének, szorgalmának és jószándékú pártfogóinak (többek között Eötvös Józsefnek: 1813–1871, Arany Jánosnak: 1817–1882) és a Magyar Tudományos Akadémiának köszönhetően – kikerülhetett az elmaradott környezetből, mely sokak számára kevés esélyt adott a társadalmi felemelkedésre.

*Az utazások mint élményforrások
és a tapasztalatszerzés lehetőségei*

Vámbéry sikereinek egyik titka a környezetétől eltérő sok-sok utazás és világlátottság volt, melynek temérdek tapasztalata, s azok megírása nemcsak tudományos berkekben, hanem szélesebb körökben is elismerést hozott számára. A Közép-Ázsiában megtett útjának angol nyelvű beszámolója valóban meghozta számára az európai hírnevet és elismertséget. A siker magyarázatát utazásaiban találhatjuk meg. Barátja, Gáspár Ferenc hajóorvos *A Föld körül* című könyvsorozatának *Délamerika*

kötete előszavában, 1906-ban így vélekedik az utazás lényegéről: „Egy török közmondás azt tartja, hogy »nem az tud valamicskét, aki sokáig élt, hanem az, aki sokáig utazgatott.« Aki vándorbottal kezében, hosszabb ideig bejárta a világot, annak nem illik ugyan axióma gyanánt odaállítani ezt a közmondást, de ki tudná, és ki akarná tagadni, hogy az utazás idegen országokban, az ismerkedés természetel és emberekkel idegen régiókban szélesbíti gondolataink körét, valamint, hogy idegen erkölcsök, meg szokások tanulmányozása nagy hatással van a saját eszmevilágunkra?»

Ez a lírai megfogalmazás azonban nem fedeli el azt a törekvést, melynek célja, hogy a kis Európa hatása messze túlterjedt természeti földrajzi határain. Vámbéry nem tagadja meg a korszellemet, amikor így fogalmaz: „... tagadhatatlan, hogy a nagy lendület, amelyre a föld és a népek ismerete az elmúlt századokban kapott, sokban, tán a legnagyobb mértékben járult hozzá, hogy a kis Európa kiterjesztette uralmát és művelődési befolyását az öreg Ázsiára és a sötét világrészre, Afrikára. A benső erőttől duzzadó Nyugat kénytelen volt, amikor mindinkább fejlődő ipara számára új piacokat keresett, régi, azelőtt egészen ismeretlen országokat átkutatni, s eltelve azzal a büszke öntudattal, amelyet szellemi vívmányai adtak neki, mint hódító, sokszor mint tanító lépett fel. [...] az a feladat hárult az európaira, hogy kiirtson őserdőket és az állati egzisztenciában élő embernek jobb, boldogabb jövőt készítsen elő. Minél inkább gyarapodott a messzi távolban, modern művelődésünk apostolainak száma, annál jobban fejlődött otthon is az érdeklődés az utazási vállalkozások iránt, s az azokat felölelő irodalom tekintélye is erősbödött az olvasó előtt.”

A fenti sorokban érezhető a gyarmatosítás korszakában európai „magasabbrendűséget”

tükröző szemlélete, de tagadhatatlan, hogy a megismerés szándéka, az örök kíváncsiság is kísérte Vámbéryt ifjúkorától a koporsóig.

A keleti nyelvek és a magyarság őshazája, östörténete iránti érdeklődése vezette el a nagybeteg Reguly Antalhoz (1819–1858), akitől megbecsüléssel emlékezett meg élete alkonyán, *Küzdelmeim* című munkájában. S amit Reguly a távoli Urál vidékén próbált felkutatni, azt a munkát Vámbéry Közép-Ázsiában kívánta folytatni. A világ iránti érdeklődését ösztönözte az a nagy összegű anyagi támogatás, amit Eötvös József közbenjárására kapott meg, s melynek birtokában 1857-ben Konstantinápolyba indulhatott. Első keleti élményeit az Oszmán Birodalomban szerezte, a korabeli viszonyokhoz képest biztonságos körülmények között. Nyelvismere, leleményesen kiépített személyes kapcsolatai és az iszlám világban szerzett tapasztalatai tették alkalmassá arra, hogy öt évvel később ismét visszatérjen Ázsiába.

Az 1862-ben megvalósított perzsiai, majd közép-ázsiai utazásához ismételtlen megkapta – a Magyar Tudományos Akadémia elnökének bizalmából – a jelentős összeget, amely biztosította a rendkívüli vállalkozás pénzügyi fedezetét. Második keleti utazásának kettős célja volt: a magyarság eredetét és a török népekkel való kapcsolatát kívánta tanulmányozni, s meg akarta ismerni a közép-ázsiai népek múltját, kultúráját, egymással való kapcsolatait, szokásait, életkörülményeit, melyek elválaszthatatlanok voltak a térség földrajzi viszonyainak ismeretével.

Vámbéry Ármin nem volt képzett geográfus, s nem is lehetett, mert az első egyetemi földrajz tanszék csak jóval később, 1870-ben, Hunfalvy János kezdeményezésére jöhetett létre a budapesti tudományegyetemen. Vámbéry önszorgalomból, autodidakta módon,

alaposan áttanulmányozta a brit szerzők hozzáférhető földrajzi munkáit, s feltehetően ismerte a William Moorcroft (1767–1825) és George Trebeck (1798–1825) utazásairól megjelent híreket is.

Bizonyosra vehetjük, hogy jól ismerhette a Kőrösi Csoma Sándorral (1784–1842) kapcsolatos híradásokat. Azzal is tisztában volt, hogy a „székelyek szentjeként” tisztelt tudós öt négy évtizeddel megelőzve, már járt előtte Perzsiában és Közép-Ázsiában. Kőrösi Csoma Sándor 1821. november 18 és 23. között öt napot töltött Bokharában, majd átutazott Afganisztánba, s átkelt a Hindukus hegyláncain. Kőrösi Csoma is számos megpróbáltatáson és szenvedésen mehetett keresztül magányosan megtett útja során, de ezekről – eddigi tudomásunk szerint – nem hagyott hátra olyan részletes útbeszámolót, mint a négy évtizeddel később őt követő Vámbéry.

Mint utazó olyan élményekre tehetett szert, melyekben sem diplomaták, sem politikai megbízottak nem részesültek, a tudomány embereiről nem is beszélve. *Vázlatok Közép-Ázsiáról* című könyvében érzékletesen leírja az Oxus (Amu-darja) partján átél éjszakai skorpiómarás borzalma, melyek kis híján az életébe kerültek. Aki ilyen rettenetes élményt megél, az egészen más dimenziókban látja a földi világot és az utazások kockázatát. Vámbéry számára nem volt visszafordulási lehetőség, mai szóval élve *evakuáció*. Folytatnia kellett vándorlását, magára hagyottan, a civilizációtól távol, a helybeliek segítségére hagyatkozva.

Utazásai során kialakult benne az a nagyfokú alkalmazkodási és alakoskodási képesség, mely nélkül nemcsak hogy célját nem érhetné volna el, de vállalkozása túlélésére sem lett volna esélye. Törökök, perzsák, turkománok (türkmenek), üzbégek, kirgiziek, afgánok kö-

zött mozogva és tájékozódva kellett utaznia, szállást és élelmet keresnie, létfenntartásának alapfeltételeiről gondoskodnia.

Adalékok a politikai földrajz stúdiumaihoz

Élete alkonyán papírra vetett *Küzdélmeim* című visszaemlékezésében megemlékezik arról, hogy élménybeszámolója miatt később mennyi méltánytalanság érte. A támadások egy része politikai okokból fakadt. Közép-Ázsiában megtett útja során lépten-nyomon találkozott az orosz és a brit befolyásszerzési törekvések jeleivel. *Nyugot kultúrája Keleten* című, 1906-ban megjelent könyvében elmarasztalóan ír a turkesztáni orosz hivatalnokok féktelenségéről, könnyelműségéről, romlottságáról és megvesztegethetőségéről. Éles különbséget tesz a brit monarchikus berendezkedés kifinomultabb gyarmatszerzési módszerei és a cári despotikus önkényuralom erőszakosabb és nyersebb terjeszkedési törekvései között. A mai világban is tanulságosak azok a megfigyelések és megállapítások, melyeket Vámbéry e kérdéskörben tett.

Mai szemmel visszatekintve látnoki erővel vett észre és jósolt meg etnikai, gazdasági-politikai folyamatokat. „Az orosz kultúra befolyása Ázsia mohamedán részére [...] csak az orosz állami érdekeknek válhat előnyére, s csak az orosz ipart és kereskedelmet mozdíthatja elő, de magukra a mohamedánokra igen kérdéses értékű, mert az az ár, melyet érte fizetniük kell: a nemzetiség elvesztése.”

Az etnikai, szokásbeli, jellembeli különbségeket részletesen elemezve jut Vámbéry arra a következtetésre, hogy Turkesztánban az orosz hódítással szembeni ellenállás mindig erőteljes lesz, és az oroszok számára a telepítést földrajzi tényezők is megnehezítik, mivel Turkesztánt az anyaországtól nagy kiterjedésű, jórészt lakatlan steppeterület választja el.

Párhuzamot von a szibériai cári terjeszkedés következményeivel, ahol az eloroszosodás, a teljes népesség hathetedét érinti.

Azt sem titkolja, hogy a turkesztániai egy részénél az orosz kormányzat azért válhatott elfogadottá, sőt számos esetben népszerűvé, mert az orosz hatalom „állandó békét biztosított számára, s könnyített az adók és kötelezettségek terén. Ezért van megelégedve a közép-ázsiai az orosz kormányzattal.” Vámbéry átolvasta a hivatalos statisztikákat, a publikált kormányzói jelentéseket, ismerte a népszámlálási adatokat, a statisztikákat, sőt nyomon követte a híradásokból a Közép-Ázsiában kirobbant felkeléseket, erőszakcselekményeket, s azok megtorlásainak eseményeit. Számon tartotta, hogy milyen büntetésben részesítették az oroszok ellen fellázadó kipcákákat, akik közül többeket felakasztottak, illetve szibériai ólombányákba száműzték őket. Megállapítása szerint az orosz befolyás jótékony hatásai Közép-Ázsiában csak a gazdag kereskedők és a magas rangú bennszülött állami hivatalnokok között érvényesül.

Vámbéry párhuzamot von az angolok Indiában végzett civilizációs tevékenysége és az oroszok Közép-Ázsiában folytatott munkája között az öntözőcsatornák vonatkozásában. Vámbéry elmarasztalja az oroszok hozzá nem értését, és megemlékezik arról a káros hatásról, amit az orosz megjelenés idézett elő: „A szesz és prostitutio, e két, Közép-Ázsiában azelőtt majdnem ismeretlen baj újabban óriási mértéket öltött. Fél századdal ezelőtt a pálinkának még nevét sem ismerték Turkesztánban, a bor is csak a zsidók közt volt elterjedve, akik rituális célokra termelték, ma pedig se szeri, se száma a pálinkafőzőknek.”

Vámbéry nagyon sok brit és orosz véleményt ismer és idéz, átszűrve saját, személyes tapasztalatainak rostáján. Kétségtelen tény,

hogy Vámbéry, aki Közép-Ázsiában megtett útja után ünneplésben és elismerésben részesült Nagy-Britanniában, őszinte híve volt a nyugati civilizációnak. Nem rejtette véka alá érzelmeit, fenntartásait a cári önkényuralom despotikus berendezkedése és annak következményei iránt. A külvilág szemében angolbarátnak minősült, mert úgy vélte, az ázsiai népek felemelkedését és haladását a brit berendezkedés példái segíthetik a társadalmi életben, a gazdaságban és kultúrában egyaránt.

Vámbéry élete végéig figyelemmel kísérte Oroszország és Nagy-Britannia vetélkedését. Kétségtelen tény, hogy rokonszenvezett az angolokkal, de nem lehet oroszellenesnek tekinteni, mert véleményét nem előítéletek alapján, hanem tényekre, adatokra és helyszínen szerzett személyes benyomásokra építette. Érdemes felidézniünk 1906-ban megfogalmazott, s a mai napig időszerű gondolatát: „Szívvel reméljük a civilizáció érdekében, hogy e két kultúraterjesztő nagyhatalom, mely oly szoros szomszédságba került itten, békében és egyetértésben fogja tovább folytatni munkáját az egész emberiség javára.”

Úgy vélte, az angolok és az oroszok között a jövőbeni együttműködés lehet a problémák megoldásának a kulcsa. A két európai nagyhatalom egymással való szembekerülése Ázsiában olyan kockázatokat jelentett, melyek az egész térség stabilitását veszélyeztették. Nem feledhetjük, hogy a történelem már túl volt az India birtoklásáért Franciaország és Anglia között vívott küzdelmeken, melyek egyértelműen a brit korona győzelmével végződtek.

Vámbéryt azonban élete végéig foglalkoztatta a személyével kapcsolatos kritika, mely igen érzékenyen érintette. *Küzdélmeim* című munkájában így összegzi érzeit: „A kedvetlen bírálat, melyet nem kerülhet el író és

legkevésbé kerülheti el a rendkívüli élményeken átment kutató, soha engem nem sértett és nem bántott, és kellemetlenül csak az irigységtől sugallt és a gonosz célzattal intézett támadás érintett, melyben különösen az orosz sajtó tűnt ki ellenemben. Madame de Novikov (leánykori nevén Olga Kirejev) különös módon igyekezett megrontani a hitelemet Angliában, hogy élet vegye orosz ellenes tollamnak, azzal a fölfedezéssel lépett föl ellenemben, hogy voltaképpen nem is vagyok magyar, hanem csaló zsidó vagyok, ki soha Ázsiában nem járt és meg akarom bontani Angliának és Oroszországnak egymáshoz való jó viszonyát.”

Vámbéry többször megemlíti, hogy személyesen is ismerte Lord Palmerstont (1784–1865), az akkori brit miniszterelnököt, és többször volt vendége a Carlton House Terrace-ban lévő házban. E találkozások és beszélgetések – mindmáig ismeretlen – brit forrásainak feltárása igen érdekes lehet, nemcsak Vámbéry személyére, hanem a brit gyarmatpolitika szempontjaira vonatkozóan is.

Személyes kapcsolatban állt a brit felfedező utazások nagy alakjával, Sir Roderich Murchisonnal (1792–1871), aki elsősorban az ázsiai és afrikai felfedező utazásokat kísérte figyelemmel, s igen nagy befolyása volt a Royal Geographical Society tevékenységére. Murchison figyelemmel kísérte Magyar László (1818–1864) Délnyugat-Afrikában végzett kutatómunkáját, és számon tartotta a brit gyarmaton, Indiában több mint két évtizedet töltött Kőrösi Csoma Sándor tevékenységét. Kapcsolatban állt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc több prominens magyar menekültjével, Rónay Jácinttal (1814–1889) és Szemere Bertalannal (1812–1869).

Vámbéry büszkén és nosztalgiával emlegeti londoni ünnepeltetésének részleteit, de

őszintén leírja, hogy minden megtiszteltetés ellenére az angoloktól nem kapott olyan ajánlatot, melyek bármiféle egzisztenciális perspektívát adtak volna számára. Véleményét meghallgatták, írásait nyomtatásban közreadták, fontos pozíciókat betöltő személyek fogadták, és alkalmilag vendégül látták, olykor – főleg a sajtóban – harsányan méltatták érdemeit, de kiszámítható jövőt nyújtó állásajánlatban nem részesült. Ez nyilván csalódottságot is jelentett számára, s egyértelműen orientálta hazatérési szándékát.

Kétségbenvonhatatlan tény, hogy Magyarország, pontosabban a Magyar Tudományos Akadémia nyújtott számára pénzügyi támogatást, először törökországi, majd perzsiai utazásainak megvalósításához, később pedig az egyetemi katedra révén biztos megélhetést. A világhír és a világsiker sok esetben nem jár anyagi javakkal. Ezt a keserves ellentmondást és csalódást kortársai közül többen is átélték. Így Délnyugat-Afrika feltárója, Magyar László (1818–1864), valamint Amerika és Délkelet-Ázsia természettudományi kutatója, Xántus János (1825–1894) is egyaránt megtapasztalták ezt a fájdalmas élethelyzetet.

Meg kell említenünk, hogy Vámbéry termékeny és szerteágazó munkássága a magyar nyelvterületen – az akkori viszonyok között – igen jövedelmezőnek bizonyult. Fáradhatatlan szorgalma eredményeként egymás után jelentek meg könyvei, tanulmányai, s a hírlapokban rengeteg cikke. Az utazások élményeiből táplálkozó leírások nagy érdeklődést keltettek személye és munkássága iránt a szélesebb olvasóközönség körében is.

Két személlyel volt alkalmam beszélgetni, akik személyesen ismerték Vámbéry Ármin. Az egyik Germanus Gyula (1884–1979) volt, aki 1978-ban nagyon elismerően és tisztelettel nyilatkozott róla, külön kiemelve, hogy az ő

arábiai és törökországi utazásaiban milyen sokat jelentett számára a mindhalálig mestereinek vallott Vámbéry példája és emberi biztatása. Germanus Gyula diákként, otthonában kereste fel Vámbéryt. „Alacsony termetű, magas homlokú, bicegő tudóst láttam, akit tudásszomja elvitt Timurlenk sírjához, az ismeretlen közép-ázsiai puszták vad, farsagatlan nomádjai közé, s aki dervisruhája alatt egy magyar hős szívét hordta. [...] dadogva jelentettem be, hogy magamtól megtanultam törökül, de megakadtam a perzsa nyelvnél, de most már arabul is kellene tudnom. Apró, villogó szemével szúrósan nézett rám, aztán sántikálva íróasztalához ment, felvett egy török könyvet és elém tette: – olvassa! Remegő hangon, de mindinkább nekibátorodva olvastam és fordítottam egy bekezdést a konstantinápolyi Hamidie kórház évi jelentéséből. Ez volt első vizsgám Vámbéry előtt. Jól van öcsém, szólt barátságos hangon. [...] ezzel kezdet szorított velem, a legboldogabb, de még tanácstalan diákkal...”

Így vált Germanus Vámbéry tanítványává, majd szegődött követőjévé, s mindhalálig nagyra becsülte mesterét.

A másik személy, aki ismerte Vámbéry Ármin, Gáspár Ferenc (1861–1923) hajóorvos fia, Gáspár Miklós volt, akivel Nürnbergben találkoztam 1984-ben. Gáspár Miklós elmondta, hogy az Uránia Filmszínházban édesapja vetített képes előadásait több alkalommal Vámbéry Ármin nyitotta meg, s előszót is írt édesapja könyveire.

A két embert bizalmi, sőt baráti viszony kapcsolta össze, melyet az orvos egy „csodaszerevével” alapozott meg. Vámbérynek volt egy régi, időnként kiújuló, heves viszketést okozó, Közép-Ázsiában szerzett bőrbetegsége, melyet nem tudtak gyógyítani. Gáspár Ferenc készített egy olyan port, melynek összetételét

angol orvosoktól tanulta, s mely a bőrfelület kezelésével hosszú ideig tünetmentességet biztosított. A gyógy mód hatásosnak bizonyult, s Vámbéryt az eredményt igen közel hozta orvosához, Gáspár Ferenchez. A kisgyermek, Gáspár Miklós több alkalommal járt Vámbéry Ármin otthonában. Elmondta, hogy mindig szívélyes vendéglátásban részesültek, s a gyermekként hallott érdekes keleti történetekkel valósággal megbabonázta őket Vámbéry.

A geográfia szolgálatában

Vámbéry Ármin nem végzett rendszeres geográfiai, földtani tanulmányokat, hanem autodidakta módon, főleg az angol és a német szakirodalomból képezte magát. Kitűnő megfigyelőként azonban olyan értékes leírásokat adott Közép-Ázsia egyes tájairól, melyek a földrajz számára a mai napig is forrásértékűek. E tekintetben kiemelném a *Vázlatok Közép-Ázsiában* című munkájának Turkesztánt leíró fejezetét, mely a gazdasági földrajz számára jelent érdekes adalékot, s egyben érzékelteti szerzője – a kor színvonalán álló – földrajzi szintézisalkotó képességét.

Vámbéry figyelme mindenre kiterjed. A gyümölcsstermesztés és a gyapotstermesztés feltételeitől a csatornák karbantartásáig mindent megfigyel, összehasonlít, leír. Alapos leírást ad a növényekről, a búzafélékről, a rizs termesztéséről és a változatos dinnyefélékről, valamint a szőlőfajtákról, az almáról, a szederről, a selyemtenyésztéséről. Hosszasan elemzi a gyapotstermesztés sajátosságait, s a gyapot-export oroszországi irányát. Külön fejezetben ír a háziállatokról, azok elterjedéséről és bőrük, illetve gyapjuk hasznosításáról. Nagyon érdekes ismereteket köszönhetünk Vámbérynek, az ásványok világáról adott híradásainak, melyekhez idézte az orosz és a német kutatók

leírásait. Hírt ad az Oxus mellett űzött arany-
mosás mesterségéről, melynek leírása feltehe-
tően személyes élményekből táplálkozik.

A látszólag természetlen és hasznosíthatatlan sivatagi világról és lakóiról Vámbéry igen érzékletes képet fest. A Közép-Ázsiában tapasztalható elmaradottság és a problémák egyik fő okát az itt élő emberek gondolkodásában és viselkedésében jelöli meg. Az emberi tényezőt tartja fontosnak kiemelni – s bár vélekedését kétségtelenül az átél szenvedések is motiválják – nehéz megcáfolni látásmódját. Ehhez a vélekedéshez megjegyzendő tény, hogy a sivatag az évi 200 mm alatti csapadék-
nak köszönheti létét, s legfőbb ismertetőjegye a szárazság, s nem az antropogén beavatkozás.

Ugyanezen viszonyok bemutatása mellett olvashatjuk azt a vélekedését, mely meggyőző cáfolata a róla elterjedt oroszellenességnek. „Az orosz kormány mindön az ottani viszonyokat könnyíteni és szelidíteni igyekszik (mert tökéletes átalakításukról egyhamar szó sem lehet), teljes elismerésünket, s szerencsekívánatainkat igazán megérdemli. A föld gazdagságát ne irigyeljük tőle, mert eltekintve a kormány erkölcsi befolyásától, s netaláni politikai céljaitól, anyagi haszna nem sok van, sőt bátran kimondhatjuk, hogy csekély azon fáradság és költségekhez mérve, miket egy ily országnak megszállása és igazgatása megkíván. Egy oly országé, mellyel a közlekedés valószínűleg mindig kimondhatatlanul fáradsalmas marad.”

Az oroszok és a közép-ázsiai népek kapcsolatát Vámbéry igen közelről ismerte meg. Külön hangsúlyozza, hogy az ázsiai népek számos képviselője szegődik az orosz törekvések szolgálatába, s azok, akik hosszabb-rövidebb időt töltenek Szentpéterváron, azokat „orosz nevelés és észjárás által, kellően átido-
mitották.”

Nagyon érdekesek és elgondolkodtatók azok a fejtegetések, melyek Nyugat-Ázsia manapság legforróbb pontjára, Afganisztánra vonatkoznak. Afganisztánt földrajzi adottságai és az ott élő harcias népek miatt ideális ütközőzónának tartja, mely az északról és délről jövő nagy hatalmi terjeszkedésnek egyaránt gátat szabhat.

Vámbéry Ármin közvetlen, személyes kapcsolatokat ápol a magyar geográfia számos jeles képviselőjével, Lóczy Lajossal, Hunfalvy Jánossal, Cholnoky Jenővel, Teleki Pállal, Xántus Jánossal. Így válhatott részesévé a földrajzos közélet szervezeti keretei megteremtésének, a Magyar Földrajzi Társaság 1872-es megalapításának. Csinády Gerő értékelése szerint Vámbéry „...nem volt céhbéli földrajztudós, de a térkép egyik fehér foltját mégis tartalommal töltötte meg. Úttörő munkássága nyomán indultak meg a későbbi tudományos expedíciók. A felderítő érdeme pedig nem kisebb, mint a tudományos hadseregé.”

Tény, hogy Vámbéry saját maga vallja szigorú önkritikával: „Csillagászati felvételeket nem tehettem, nem is volt meg hozzájuk a képesítésem. Oro- és hidrográfiáról (hegy- és vízrajz) nem lehetett szó, merőben tájékozatlan voltam a fauna és flóra (állat- és növényvilág) tudományában, ami pedig a geológiát (földtan) illette, ezt a tudományt nem ismertem nevére sem!” A fenti önvallomás ellenére a földrajz berkeiben nemcsak életében, hanem halála után is megbecsülték, s gyakran hivatkoztak útirajzaira.

Tanítványai között többen, így Erődi Béla (1846–1936) és Germanus Gyula (1884–1979) számos útirajzikkal gazdagították a földrajzi irodalmat. Vámbérynak fontos szerepe volt Sven Hedin (1865–1952) magyarországi látogatásának előkészítésében.

A Magyar Földrajzi Társaság tagsága mindig nagyra becsülte munkásságát, s halála után közvetlenül szobrot akartak állítani neki, de az első világháború esztendeiben e nemes cél nem valósulhatott meg. A szobor-
állításra Érden, a Magyar Földrajzi Múzeum kertjében került sor, születésének 175. évfordulója alkalmából, a 2007. szeptember 24-én rendezett tudományos konferencián. Érd Megyei Jogú Város támogatásával készülhetett el a Domonkos Béla szobrászművész által megformált műalkotás, melyet T. Mészáros András polgármester és Papp-Váry Árpád professzor, a Magyar Földrajzi Társaság elnöke avattak fel. A szoborállítás költségeit teljes

egészeben Érd Megyei Jogú Város Művészeti Alapja biztosította a Közgyűlés Oktatási és Művelődési Bizottsága javaslatára. Csetényben általános iskola viseli a jeles utazó nevét. A tanárok, a szülők és a diákok megható szeretettel ápolják a tudós utazó emlékét. Legutóbbi emlékünnepejük meghívóján az alábbi Vámbéry idézet volt olvasható: „Ki hazáját megbecsülni és tisztelni nem akarja, a jövőre érdeme nincsen és jövője nem is lesz.”

Kulcsszavak: *utazás, sivatag, Közép-Ázsia, Perzsia, politikai földrajz, felfedezés, gyarmatosítás, Afganisztán, Oroszország, Magyar Földrajzi Társaság*

IRODALOM

- Balázs Dénes (1993): *Magyar Utazók Lexikona*. Panoráma, Budapest
- Csinády Gerő (1958): Vámbéry Ármin (1832–1913). *Élet és Tudomány*. 12, 16.
- Gáspár Ferenc (1906): *A Föld körül – Délamerika*. Singer és Wolfner, Budapest
- Germanus Gyula (1975): *Kelet varázsa: A félhold farkó fényében, Kelet fénye felé. (Tények és tanúk)* Magvető, Budapest
- Germanusné Kajári Kató (1985): *Kelet vándora (visszfény)*. Magvető, Budapest
- Lendvai Timár Edit (2007): Az Érdi Napok 2007. évi múzeumi programjai. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (Magyar Földrajzi Múzeum, Érd). 16, 108–109.
- Moorcroft, William – Trebeck, George (1841): *Travels in the Himalayan Provinces of Hindustan, and the Punjab in Ladakh and Kashmir in Peshawar, Kabul, Kunduz and Bokhara from 1819 to 1825*. (Edited by Horace Hayman Wilson) London, Reprint: Asian Educational Services, New Delhi–Chennai, 2004
- Sárközy Miklós (2007): Megjegyzések Vámbéry Árminnak a Pertzepoliszban és az iráni síta zarándokhelyeken tett látogatásairól. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (Magyar Földrajzi Múzeum, Érd). 16, 25–36.

- T. Nyíri Mária (2007): A Vámbéry kép sajátosságai Törökországban. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (Magyar Földrajzi Múzeum, Érd). 16, 37–42.
- Vámbéry Ármin (1867): *Vándorlásaim és élményeim Perzsiában*. Heckenast Gusztáv, Pest. Új kiadása, Vásáry István utószavával és jegyzeteivel: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2005
- Vámbéry Ármin (1877): *Vázlatok Közép-Ázsiából*. Ráth Mór, Budapest
- Vámbéry Ármin (1885): A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. — Új kiadása, Dobrovits Mihály utószavával és jegyzeteivel: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2006
- Vámbéry Ármin (1906): *Nyugot kultúrája Keleten*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. — Új kiadása, Dobrovits Mihály utószavával és jegyzeteivel: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2007
- Vámbéry Ármin (2001): *Küzdelmeim*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely
- Vámbéry Ármin (1895): *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Budapest. — Új kiadása: Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2003.
- Vásáry István (2007): Vámbéry a törökségről és a perzsákról. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* (Magyar Földrajzi Múzeum, Érd). 16, 17–24.